

ALMA MATER

УДК [235.3:929]:82.09

Ласло-Куцюк Магдаліна, доктор філологічних наук, професор, м. Бухарест

Румунська православна церква в агіографічних записах Петра Могили*

У статті аналізується маловідома праця П. Могили “Київські чуда”, яка містить перекази й оповідання, пов’язані з Києво-Печерською лаврою. Зокрема, обґрунтовується орієнтованість цих оповідань на пропагування православ’я в боротьбі з католицизмом, а також їх виразне політичне спрямування з метою захисту життя православних громадян Польщі перед владою. Водночас досліджуються наявні в цих оповіданнях ознаки християнської міфології: віра в чудеса та християнський екзорцизм як продовження народної магії.

The little-known Petro Mohyla’s work “Kyiv miracle” is analyzed. The narrations and stories are connected with Kyiv-Perchersk Lavra and aimed at orthodox propaganda in the struggle with Catholicism and their political trend to defend Polish orthodox citizens is underlined. At the same time, the features of orthodox mythology are investigated in these stories, such as belief in miracles and Christian exorcism as continuation of folk magic.

Запальний Пантелеймон Куліш писав у поемі “Трицько Сковорода”:

Сполячений волох Могила
Вчепивсь у Русь мов той реп’ях:
Його наука й по ляхах
Перевертнів з нас робила.
Хто двадцять літ з ляхом прожив
І той польщизною смердів.

Якби Панько Куліш мав рацію, Гуманітарний університет з Миколаєва, не кажучи про Києво-Могилянську академію, не носив би його ім’я. Але лайкою на лайку відповіді не годиться. Потрібні аргументи, тим більше, що питання не таке просте. Як пояснити, що потомок бесарабських бояр, великих землевласників, батька і дядька якого поставив на престол Волощини і Молдавії ніхто інший, як великий гетьман Польщі Ян Замойські, не виявив у своїй діяльності надто велику вдячність до Польщі? Навіть у 1621 році під час Хотинської війни поляки тримали у фортеці готовим до престолу Патрашкула, тобто Петра, сина Симеона Могили. І тільки

невігідний для поляків мир з турками (договір був підписаний у Хотині 9 жовтня 1621 року) примусив даних поляків відмовитись від свого наміру і повернутись до Кам’янця-Подільського, як засвідчує на основі документів видатний румунський історик Ніколає Йорга у своїй книзі “Румуни в Бесарабії” [1, с. 189]. Саме тоді стався рішучий поворот не тільки в долі Петра Могили, але і в його поглядах. Воєводич здає собі справу, що він не має вже шансів стати воєводою, і він вибирає духовний сан.

Рік перед тим, у 1620 році, єрусалимський патріарх Феофан по дорозі до Москви зупинився в Києві. Козацький гетьман Петро Конашевич Сагайдачний і руські шляхетні люди вмовили його висвятити їм православного митрополита. Феофан рукоположив митрополитом Іова Борецького, ігумена київського Золотоверхого Михайлівського монастиря і ще кількох єпископів, поставивши заново підвалини православної ієрархії в Україні, поваленої суворими заходами польського короля Сигізмунда III [2, с. 104].

---

* Збережено авторський правопис. – Примітка упорядника.

Саме в таких обставинах приїжджає до Києва на поклик Іова Борецького Петро Могила. Вже своїм походженням і величезними маєтками це рішення молодого Петра, який дотоді займався у Польщі воєнною справою, додавав великого авторитету православній церкві. Тим і пояснюється швидкий поступ по драбинах духовної кар'єри Петра Могили. В 1625 році, ще не досягши 30 років, Могила постригся у монахи і через рік по смерті печерського архімандрита Захарії Копистенського за пропозицією того ж Іова Борецького він став архімандритом Печерської лаври і був затверджений на цю посаду в 1628 році. З того моменту надзвичайні організаторські здібності Петра Могили, але і його велике майно, були звернені на користь української православної церкви.

П.Куліш був не першим ворогом Петра Могили. Ворогів він мав завжди багато, тим більше, що не було зрозуміло, як людина, яка практично не проходила стаж чернецтва, стала ненароком архімандритом. Однак відданість цієї людини церкві не підлягає сумніву. Аскетизм його був такий сильний, що він під рясою до кінця життя носив волосяницю.

Про напрям заснованої П.Могилою колегії писалось дуже багато. Сумніву немає, що, незважаючи на великий наголос на викладанні латинською мовою і орієнтацію на виховні принципи єзуїтських шкіл, напрям цього навчального закладу був пов'язаний з піднесенням освіти православного духовенства і захистом життя православних громадян Польщі перед владою, у країні, де латина була офіційною мовою.

Печерський монастир був дуже дорогий серцю Петра Могили. Він упорядкував печери і надав їм відповідного вигляду, збирав і записував перекази й оповідання, пов'язані з Києво-Печерською лаврою. Зробив він їх як продовження і давнього Патерика, і "Патерикона" Сильвестра Косова 1635 року. Хоч останнім часом ці записи чомусь вважаються "новелами", принаймні так їх трактує Людмила Карнаух у статті "Метаморфози людини бароко в "Київських чудах" Петра Могили" [3, с. 113-119]. Їх, на нашу думку, не можна вважати художньою літературою. Це явно християнська міфологія, використана у цілях пропаганди православ'я в боротьбі з католицизмом, який просто затоплював ринок власною пропагандою через збірники і брошури змісту повчального й оповідного, де переважним елементом були чудесні перекази, полеміч-

но загострені проти православ'я, яке католики вважали схизмою.

Могила доручив і своїм співробітникам зробити подібне, і згаданий "Патерикон" до такого роду праць належить, а полемічна спрямованість таких оповідань найкраще доказується тим, що найбільш об'ємистий з цих збірників "Тератургіма" Анастасія Кальнофойського був складений польською мовою в 1638 році, і матеріалами, якими користувався Кальнофойський, були саме ці оповідки, записані від прочан і монахів Петром Могилою [4, с. 268]. Сам Петро Могила не видав свої записи. Аж у 1887 році вони були надруковані під заголовком "Собственноручнія записки Петра Могили" у збірнику "Архив Юго-Западной России", частина I, том VII.

До цих записок входять і кілька оповідок, які не мають відношення до Києва і до Печерської лаври, а скоріше є спогадами Петра Могили тих часів, коли він був ще мирянином і жив у Молдавії при дворі свого дядька Єремії Могили. Вони допомагають нам до певної міри відтворити духовний розвиток юного воєводича, дядько якого Георгій був молдавським митрополитом. Отже, з самого дитинства Петро увійшов у вир православно-католицької релігійної боротьби, і якщо він пізніше вирішив стати православним монахом, це аж ніяк не було розрахунком, а виразом його ідейних переконань.

Перший запис, який нас цікавить, має такий текст у перекладі з церковнослов'янської: "В літо 1624 місяця августа посланець, який був в Печерському монастирі від Мирона Берновського воєводи і Варлаама ієромонаха з молдовлахійської землі, повідомив, що року 1600, коли нечестивий цар агарянський (тобто турецький) Осман прийшов до Хотину боротись проти польського царства, але при божій допомозі нічого не зміг зробити проти християн, на своє нещастя повернувся до своїх бійців і був убитий, запорозькі козаки, які йшли проти нечестивих, не йшли прямо на Хотин, де було польське військо, але кинулись на місто Сучава і розграбили його, бо там були зібрані всі багаті. І коли вони наблизились до ріки, люди з Сучави все, що мали, понесли до верхнього града, і дітей, і жінок. Тодішній митрополит Анастасій Кримкович по звичаю захотів взяти від митрополії до верхнього міста мощі великого святого мученика Івана Нового, і коли прийшов взяти, не зміг піднести від його місця, бо цей завжди робить чудеса по Божій благодаті, коли треба врятувати

місто, яке йому належить, від ворогів. Ті, які врятувались потім не через зброю або битвою, а через піст і молитви, кинулись всі до фортеці і молились Богові і святому Іоанну Його угоднику за рятунок. Коли ж козаки прибули до ріки, маючи намір добратись до фортеці, сталось чудо, люди змогли пішки перейти річку, але за хвилину ріка наповнилась водою, хоч перше тут повені не бувало. Коли це побачили козаки, вони перелякались і почали відступати, але вода дуже умножилась і розіллалась. Ті, які бачили це чудо, будучи не в стані більше чекати, пішли собі. І так місто врятувалося молитвами святого мученика Іоанна Нового. Від того часу митрополит з усім духовенством і єпископами установили по всій молдавській землі святкувати той день, коли Бог врятував їх від стільки біди... у той день в митрополії роблять литію (молитву), обходять церкву з мощами святого і дякують Богові, який преславно врятував їх від стільки бід завдяки молитвам святого великомученика Іоанна Нового” [5, с. 77].

В цій оповідці ми бачимо всі ознаки християнської міфології. Зі словника С.С.Аверинцева “Софія-Логос” довідаємось, що віру в чудеса християнство запровадило далеко не першим, але, на відміну від інших релігій і вірувань, чудо – це не просто відступ від нормального порядку законів природи, де причина і наслідок взаємопов’язані, а порушення таких законів по рішенню Бога [6, с. 193], адже хоч духовенство молилось святому угоднику Івану, точніше його мощам, але чудо творив Бог, а святий Іван тільки заступився за жителів міста перед Богом. Такий доступ до Бога Іван має як нагороду за своє мучеництво, його убили татари, тому що він не хотів відректись своєї християнської віри. До Сучави його мощі були принесені в часи правління Олександра Доброго (1400-1432).

В даній оповіді місто рятується не стільки від магометан, скільки від запорожців, які прибули з наміром його пограбувати. Повінь від ріки, яка ніколи не набухає, – це чудо від Бога. В інших випадках оповіді Петра Могили явно вписуються у релігійний конфлікт між католиками і православними.

Петро Могила, як правило, інформує читача, звідки він знає дану чудесну подію. Так, наприклад, від того ж ієромонаха Варлаама він довідався, що року 1620 в четвер, після сходження святого Духа (“п’ятдесятниця” – в цей день завжди святкують пам’ять про Святого Іоанна, от-

же, автор не має сумнівів щодо дати – по звичаю до сучавської митрополії прибуває багато народу з далеких країн і приносять багато дарів, цілують мощі святого і дають багато грошей) єпископ (він називає його ім’я), намовлений дяволом, взяв частину грошей з блюдця, що знаходилось при раку святого, і частину скрив у свій гаманець (капса). Рак, рака – це труна з мощами святого. Коли він це зробив, спустився сатана, кинув його на землю, він закричав і потекла йому піна. Люди, які це побачили, прибігли повідомити митрополита. Той прийшов і, побачивши його, сказав: “Або він взяв від мощів святого, або спробував зробити святотатство, взявши від цих грошей без благословення”. Він наказав обшукати його, і люди знайшли багато грошей в його мошонці. Митрополит, побачивши, як бис його мучить, пожалів його і почав читати заклинанні молитви, щоб вийшов з нього нечистий дух. Чоловік встав і упав до ніг архієрейських і сповідав свій гріх і просив прощення. Митрополит покарав його і на час одлучив його і дав заборони, і простив його” [5, с. 79].

Висновок автора: “бачите, браття, яке зло є сребролюбіє і який тяжкий гріх є святотатство”. Далі йдуть інші приклади. Тут знову маємо ілюстрацію до християнської міфології, адже молитви, які мовить митрополит, є заклинанними, тобто мають силу вигнати біса з тіла людини за прикладом чудес, чинених Христом. До них, до речі, належить молитва святого Василя. Християнський екзорцизм – це продовження народної магії. Це показує слов’янське слово, вжите Петром Могилою, “заклинання”, споріднене зі словом “клятва”. Наукове слово “екзорцизм”. Оповідка явно повчальна, звернена до монахів. Міфологічна база – віра в існування нечистої сили, сатани, який може влізти в тіло людини.

Варіант цієї оповіді, наведений у продовженні Петром Могилою, має вже конфесійне забарвлення і пов’язаний із особистими спогадами автора: “При воеводі Єремії Могили, господарю молдовлаським, моїм дядьком (стрий) був між іншими благородними ляхами, які служили йому, один сотник, який називався Уяздовський, латинської (тобто католицької) віри, який в день, коли святкували пам’ять великого мученика Іоанна Нового, прийшов в Сучавську митрополію, щоб відвідати мощі святого. Побачивши багато людей, зібраних з багатьох країн, які цілували святе нетлінне тіло і принесли багато дарунків, він почав хулити (тобто ганьбити) свя-

того, сказавши своїм клеветам (прихильникам): “дивіться, як ці відступники (схизмати) тіло мертвого відступника миром (тобто священною оливою) благовонним (пахучим) мажуть, і сушать, і прикрашають багаточінно святого, і заради свого прибутку приманюють, гублять, але тому що цілують це його тіло, будуть мучитись у пеклі, і ті, які цілують, будуть терпіти муки”. Як тільки він це сказав у присутності всього народу і государя, який там був, нечистий дух вліз в нього і дуже кричав, щоб всі злякались, і кинув його на землю і люто мучив. Його прихильники винесли його з церкви, тому що біс його дуже мучив на подив усього народу. Коли його прихильники побачили, що мука від біса стає все сильнішою, прийшли до митрополита, яким був тоді брат господаря Георгій Могила, що був благочестивим і святим чоловіком, і доторкнувшись до нього ногами, молили його, щоб помолвився за нього Богові, щоб врятувався він від цієї біди, тому що їх охопив страх і трепет. Митрополит же, дізнавшись про вину, через яку хулитель (ругатель) страждає, сказав: зоставте його трохи, да буде покараний, щоб не ганьбив святих Божих і нашу православну віру, і вони даремно просять його. Але вони просили, щоб змилостивився, бо боялись, що цей мучимий даремно помре” [5, с. 80].

Далі розповідається, як прихильники Уяздовського просили милість і у воєводи. Почали співати, а наприкінці служби митрополит сказав молитви заперещальні, тобто благальні. Після того, як Уяздовський прийшов до тям, він молвився, щоб усі, хто ганьбить грецьку релігію, були так покарані, як він.

Виходить, що сила моців святого Івана Нового надзвичайна. До речі, віра в них і дотепер тримається на Буковині, і вона добре задокументована в українських письменників, які походили з Буковини або тільки проживали там, як-от Юрій Федькович, який у віршовій формі передав життє Івана Нового, а віру в його моцї в поемі “Манолє”. Далі в Ольги Кобилянської є оповідання “У св. Івана”, а Осип Маковей у збірці “Данило Пустельник і інші оповідання” має прозовий твір про прибуття моців святого Івана до Сучави в часи Олександра Доброго і про Григорія Цамблака, який написав його життє.

Однак повернемось до теоретичної частини віри в моцї святих. В індійській релігії аскети індійської міфології акумулювали в собі енергію засобами т.зв. “тапасу”. Християнські угодики,

як-от Іван Новий Сучавський, творять чудеса не силою особливої енергії, як індійські аскети, а силою Бога. Вони це роблять навіть по смерті, і їх можна пізнати по тому, що їхнє тіло по смерті нетлінне (це каже і Могила про тіло св. Івана Нового) і пахуче. Це воно справді так, але науково це дуже тяжко пояснити. Недавно в Бухаресті при розкритті могили звичайного священника Ілле Лакатушу (донька хотіла перенести його останки в іншу могилу) знайшли, що тіло зосталося нетлінним. Він зазнав переслідувань за часів комунізму і мав дар пророцтва. А в цвинтарях Бухареста немає умов печери, як у Печерській лаврі, ані умов пустелі, які могли б пояснити таке явище.

Політична спрямованість цитованої оповіді досить прозора. Цікаво, однак, помітити, що в XVII-XVIII ст. віра в моцї стосувалась у православних тільки до “своїх” святих. У “Подорожах Василя Григоровича Барського” ми знаходимо дуже скептичні зауваження відносно автентичності моців і їх чудодійної сили, коли йдеться про моцї католицького святого, зокрема святого Николи, церква якого стоїть у місті арї в Італії ще з XI століття. Автор вважає прямо обманом те, що творить духовенство у зв'язку з останками святого. Щодо того, що сталося з польським шляхтичем Уяздовським, то Могила запевняє читача, що він все це сам бачив, і хоч був малим, але добре пригадує. Він навіть каже, що щасливий той, який відразу покараний за такий гріх, бо Бог довготерпеливий, і як буде покараний пізніше, то вже не має, як покаятись.

Окрім віри в моцї святого Івана Нового, у записках Могили є ще інший міфологічний момент, де протиставлено католиків і православних. Йдеться про священну воду. В даній оповіді він навіть позитивно відгукується про особистого ворога його родини, відомого румунського воєводи Михая Хороброго, який року 1600 позбавив влади в Молдавії його дядька Єремїю Могили і через якого втратив владу його батько Симон Могила. Йому найважливіше те, що у змаганнях за автентичність священної води православні румуни перемогли католиків не названої національності. Ось текст його оповіді:

“Егда Михаил воевода господар з земли Угровлахійской (тобто Мунтенії) изгна Батер Андреяша (тобто губернатора Трансільванії Андрея Баторі) приет скипетро Семиградского воеводства, прииде в стулешній (столичний) град нарицаемый Белград (давня назва сучасної Алба

-Юлії) и въсхоть церков православную тамо в градъ създати, іерее же и граждане вси и бояре, латинскія сущіи въры, не съзволюху ему създати, глаголя православные быти въры (тобто що вони правильної віри) и сего ради не хотяху чуждыя въры церковь в граде своемъ имѣти. Господарь же глаголяще: вы нѣсте правые въры исповѣдници, не имате бо благодати святаго Духа въ своей церкви, мы же правовѣрны суще, действительную силу благодати святаго Духа имамы, еже и дѣлом показати всегда готови Божією помощію, есмы". В продовженні показано, як католики хотіли довести свою правоту "пръніемъ словес и съглаголениемъ", тобто словесною боротьбою і розмовами, а Михайл відповів, що він не диспути, а ділом хоче, щоб вони довели, або він доведе, щоб всі переконалися. Але ж як показати, кажуть йому, хіба доводами Святого Письма. Він же сказав, що в дискусіях "труд без конца". Краще іти до середини міста і там нам принесуть чисту воду і мій архієрей з своїми священниками її посвящать. А ваші хай те саме зроблять і воду поставлять у велику церкву вашу, і посудина хай буде запечатана і позначена, і зоставлена на 40 днів. Та як зостанеться нетлінна, та віра буде вважатися істинна. Тоді ви дозволите мені поставити свою церкву. На другий день прийшов на великий ринок воєвода з єпископом та ієреями, з свічками і кадильником, і почали молитись Богові, щоб благословив православну віру і посрамив тих, які мають "зловѣру". Католики зробили те саме, але послали воду. Решту зробили, як домовлено. Прошло 25 днів, і єпископ по божому натхненню прийшов до Михайла і просив його не чекати 40 днів. Єпископ зайшов до церкви і відкрив посуду, позначену для православних, і відкривши переконався, що вона свіжа і пахуча, і сказав "Слава тобі, Господи". А католики, коли відкрили свою посудину, страшна смердючість пішла по всій церкві. Вони перелякались і сказали "Истинна есть въра греческая". І вони згодилися, щоб воєвода спорудив церкву своєї віри в їхньому граді, а то "Бог розгнівається і наша

вода засмердиться". Вони пішли собі засоромлені, а деякі з них перейшли на православ'я.

Далі розповідається, що Михайл збудував православну церкву, але її розбили. Тоді православні збудували церкву поза стінами града і перенесли туди своє єпископство. Могила додає, що він все це вчитав у "мултанському" (тобто Валаському) літописі і чув від багатьох очевидців, в тому числі й від тодішнього скарбівничого, тепер великого логофета, і від великого питаря Драгомира [5, с. 84].

В загальних рисах розповідь має історичну вартість. Але нас в даному разі цікавить ритуал освячення води. Теологічна основа його – це хрещення Христа у річці Йордан рукою Іоанна Хрестителя, яке аналогічне язичницьким та іудейським ритуалам омовіння. Освяченою вважається вода, яка була благословенна в день свята Богоявлення, або Водохрещя, коли за традицією було хрещено Ісуса і Бог явився на небі і сказав, що то його син. Це 6-го (19) січня. Священники благословляють воду, кидають хрест, а хто його витягне, пливучи в замерзлій воді, вважається, що очистився від гріхів. З цієї води черпають на цілий рік і для церкви. Але освяченою вважається і вода, над якою молились священники і в інші свята. Вважається, що освячена вода лікує від всіх хвороб, її тримають за образами. Освячену воду п'ють в першу чергу в день Водохрещя, але натщесерце і в інші дні. За народним звичаєм забороняється цілий тиждень по Водохрещі прати білизну у Йорданській воді, бо там зоставлено всі гріхи, і чорт ніби сидить на березі і чекає, щоб хтось прийшов прати брудну білизну, і тоді чорти повертаються і занурюються у воду. Таким чином, ясно, що свято пов'язане з язичницькою міфологією як оберіг проти злих духів.

Чому така вода не засмерджується, це неясно. У нас в Румунії проводився фізичний і хімічний аналіз цієї води, і констатували, що в ній є багато фотонів, молекул світла, що могло б поставити пояснення.

Щодо оповіді з записів Петра Могили, то сумнівів про її політичну спрямованість не може бути.

Література

1. Iorga Nicolae. Neamul romanesc in Basarabia. – Bucuresti, 1995.
2. Костомаров Микола. Галерея портретів. – Київ, 1993.
3. Альманах "Молода нація". – 1999. – № 13.
4. Глобенко Микола. "Тератургіма" Анастасія Кальнофойського в її зв'язках з старокиївською літературною традицією // Українська літературна газета: Збірник. – Мюнхен, 1956.

5. Сказание Петра Могилы о чудесных и замечательных явлениях в церкви православной южно-русской, молдо-влахийской и греческой // Архив Юго-Западной России. – Т. VII. – Ч. I. – Киев, 1887.
6. Аверинцев С.С. Софія-Логос: Словник. – Київ: Видво "Дух і літера", 1999.